DE PRENTBRIEFKAART

Het ontstaan

De prentbriefkaart is feitelijk een geïllustreerde briefkaart en deze op haar beurt kon pas ontstaan toen er eenheid begon te komen in het brievenvervoer.

In vroeger eeuwen was dat brievenvervoer een gecompliceerde zaak. De kosten waren zeer hoog, ondere andere door het ingewikkelde stelsel van menigvuldige tarieven, sterk variërend naar de afstanden, en door het feit, dat dikwijls de geadresseerde de verzendkosten van de brief moest betalen. Daarvoor was heel veel personeel nodig.

De vereenvoudiging van het brievenvervoer is vooral te danken aan de Engelsman Rowland Hill, die wist te bewerken dat in 1840 de zogenaamde Penny Post werd ingevoerd. Elke brief tot een gewicht van circa 15 gram werd voortaan vervoerd tegen de prijs van één penny, onafhankelijk van de afstand en binnen het gehele Britse Koninkrijk!

De afzender betaalde in het vervolg de kosten door middel van een postzegel. In een geschrift uit het jaar 1837 had Hill aangetoond, dat de afstand - in de kosten van het brievenvervoer - een veel geringere rol speelde dan men tot dusver had aangenomen.

Wel werkten de britse posterijen de eerste jaren met een verlies en geen wonder: de tarieven van vroeger bedroegen een veelvoud van een penny, 10 pennies was heel gewoon voor sommige afstanden. Daar stond echter tegenover dat het brievenvervoer enorm toenam en binnen het bereik van het grote publiek was gekomen.

Behalve de postzegel werd nu ook de envelop regel. Vroeger werden de brieven met de schrijfkant naar binnen dichtgevouwen om de envelop uit te sparen, want die moest apart worden betaald. Nu was dat niet meer nodig.

Andere landen volgden het britse voorbeeld schoorvoetend, bijvoorbeeld Zwitserland en Frankrijk

nog in de veertiger jaren. Nederland volgde in de jaren vijftig.

Het internationale brievenvervoer bleef echter even gecompliceerd als vroeger en berustte voornamelijk op bilaterale verdragen. Het was nog ingewikkelder dan het binnenlandse vervoer, onder andere door de verschillende metrieke stelsels der betrokken staten en het doorvoerprobleem. In de vijftiger en zestiger jaren werden er pogingen ondernomen om tot internationale samenwerking te komen, maar er ontstond vertraging door de amerikaanse burgeroorlog en de frans-duitse oorlog.

In 1874 werd op initiatief van dr Heinrich von Stephan, een hoge autoriteit bij de duitse posterijen, een internationale conferentie in Bern gehouden en in 1875 ontstond de Algemene Postunie, welke in 1878 de officiële naam kreeg van Union Postale Universelle. Bijna alle landen traden als lid toe en alle deelnemers vormden één groot postaal gebied, waarbinnen uniforme tarieven golden. Overeenkomsten tussen een beperkt aantal deelnemers binnen de Unie waren mogelijk, mits de bepalingen gunstiger waren dan de reeds bestaande.

Zo werd na 35 jaar het denkbeeld van Rowland Hill ook internationaal verwezenlijkt.

De briefkaart

Dr von Stephan had in de zestiger jaren al het idee geopperd van de briefkaart, die hij 'offenes Postblatt' noemde.

De briefkaart had twee voordelen: zij was goedkoper en gemakkelijker. Veel mensen willen liever geen zeer korte brief schrijven met uitsluitend zakelijke mededelingen; zij vinden dat onbeleefd; bij de briefkaart bestaat dit bezwaar niet. En wat de kosten betreft, de briefkaart zou doorgaans het halve brieventarief gaan bedragen; het verschil was dus groter dan tegenwoordig.

Uiteraard is het bij de briefkaart onmogelijk het briefgeheim in stand te houden, maar dat bezwaar is irreëel, want wie vertrouwelijke mededelingen wil doen schrijft vanzelf een brief.

Het eerste land, dat de briefkaart heeft ingevoerd, is Oostenrijk geweest. De invoering vond plaats in 1869. Aanleiding was een artikel van de econoom dr Emanuel Hermann.

De briefkaart kreeg in Oostenrijk de omslachtige naam 'Korrespondenzkarte', die zich daar heeft kunnen handhaven. Overal elders werden gemakkelijker namen gehanteerd als Postkarte, briefkaart en dergelijke.

De Noordduitse Bond en de zuidduitse staten (het was vlak vóór het ontstaan van de duitse eenheid), alsmede Zwitserland en Engeland volgden het oostenrijkse voorbeeld in 1870; België, Nederland en de Scandinavische landen in 1871. Achteraan kwamen Frankrijk en de Verenigde Staten in 1873.

De animo voor de briefkaart was direct enorm, omdat zij echt in een behoefte voorzag.

De ene kant van de briefkaart, met de ingedrukte postzegel, mocht alleen worden gebruikt voor de adressering. De blanco-achterkant was bestemd voor de mededelingen van de afzender. Dit principe ging ook gelden voor de prentbriefkaarten met het gevolg dat aan de kant van de afbeelding ruimte moest worden uitgespaard.

Omstreeks 1905 komt pas de door een verticale streep verdeelde adreszijde. De rechterkant is bestemd voor de adressering, de linkerkant mag worden beschreven. Voor de schrijvers van briefkaarten komt er dan meer ruimte, bij de ansichten wordt één kant geheel door de illustratie ingenomen.

De briefkaart heeft voorlopers gehad, zoals de zogenaamde Lipmankaarten uit de Verenigde Staten, die van 1861 dateren en enkele jaren particulier zijn verzonden voordat in 1873 de officiële briefkaart werd ingevoerd.

Een ander bekend voorbeeld vormen de Besnardieukaarten, die tijdens de oorlog van 1870-1871 door de franse soldaten verstuurd konden worden en genoemd zijn naar de kantoorboekhandelaar, die daartoe

het initiatief nam. De besnardieu-kaarten zijn voorzien van afbeeldingen in de vorm van oorlogsemblemen, maar vermelden niet het woord briefkaart; het was immers een noodmaatregel.

Eerst in 1873 werd in Frankrijk de briefkaart aanvaard.

De oudste prentbriefkaarten (periode 1870-1890)

De briefkaart is in alle staten wettelijk doorgevoerd en nam overal dadelijk een hoge vlucht. Daarom is het ontstaan ervan tot op de dag nauwkeurig precies aan te geven.

Hoe anders ligt dit bij de prentbriefkaart! Hier vindt men een schoorvoetende ontwikkeling van een geïllustreerde briefkaart, welke zich in het ene land veel vlugger voordeed dan in het andere en sterk afhankelijk was van het al-of-niet-bestaan van beperkende bepalingen.

Men noemt die ansichten van het eerste uur wel 'pionierkaarten', maar ook 'voorlopers van de prentbriefkaart'. Ik prefereer de eerste benaming, want de oudste kaarten zijn al dadelijk ansichten in de technische zin des woords, namelijk geïllustreerde briefkaarten, vervoerd tegen het daarvoor geldende tarief, en dus feitelijk geen voorlopers.

In het begin werden overal de briefkaarten van overheidswege uitgegeven en voorzien van een ingedrukte postzegel. Maar in sommge landen werd het ook aan particulieren toegestaan briefkaarten uit te geven, terwijl verder de mogelijkheid werd geschapen iets op de officiële kaarten te laten drukken.

In de meeste landen echter bestonden aanzienlijke beperkingen, zodat er maar weinig gebruik van werd gemaakt. Waar de beperkingen daarentegen gering waren, met name in de duitssprekende landen (Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland) kon zich op deze manier de geïllustreerde briefkaart ontwikkelen.

Soms werden op de briefkaarten letters gedrukt, bijvoorbeeld de naam van een zaak of een uitnodiging

voor een vergadering. Maar er ontstonden ook afbeeldingen, zoals een stoel naast naam en adres van een meubelfirma. Ook kon op de briefkaart reclame worden gemaakt voor een tentoonstelling, een hotel of een bepaalde stad of toeristische attractie.

Zo ontwikkelden zich uit en naast de zuiver commerciële briefkaarten de toeristische ansichten.

Dit was ten minste het geval in de duitssprekende landen, waar in de zeventiger en tachtiger jaren al - in zeer beperkte mate - prentbriefkaarten werden verzonden, aanvankelijk in het kleine formaat van de briefkaart en later met deze meegroeiend naar het wereldpostformaat van 9 x 14 cm.

Als allereerste ansicht kan men beschouwen de briefkaart, in 1870 uitgegeven door een zekere Schwartz, voorzien van een afbeelding van een soldaat met kanon. Norddeutsches Postgebiet staat op deze in 1870 verzonden kaart, want het Duitse Keizerrijk van Wilhelm I bestond nog niet.

Een bekende ansicht uit deze oude periode is die van de wereldtentoonstelling-1882 in Neurenberg, van welke kaart ook de graveur bekend is, namelijk Ludwig Zrenner. Interessant zijn de briefkaarten uit Helgoland, waarop de naam tevens een afbeelding vormt van het eiland-silhouet. Ik heb hiervan een exemplaar in mijn bezit, dat in 1885 is verzonden.

Hoe is het nu gesteld met toeristische prentbriefkaarten in andere landen dan de duitssprekende?

Ik weet het niet en heb ze ook nooit onder ogen gehad. Voorlopig moet ik aannemen dat zij niet (meer) bestaan.

Commerciële kaarten, dus met reclame-opdruk, zijn er in de andere landen uiteraard wel geweest. Zo heb ik in mijn verzameling een amerikaanse briefkaart uit 1880 met de afbeelding van een stoel als reclame voor een meubelfabriek. Er zullen ook wel reclamekaarten hebben gecirculeerd met afbeeldingen van winkels, fabrieksgebouwen, musea en dergelijke.

De jaren negentig

In deze periode nam de productie van de prentbriefkaarten enorm toe; vooral Duitsland produceerde vele miljoenen ansichten per jaar; in het bijzonder 'Grusskarten', dat waren kaarten met (meestal) verscheidene in lijstjes gevatte gelithografeerde of gefotografeerde afbeeldingen.

De Duitsers maakten de kaarten niet alleen voor eigen behoefte, maar exporteerden deze bij miljoenen naar andere landen. Toch zijn de ansichten uit die tijd - en vooral van vóór 1897 - uitermate schaars. Is er zoveel opgeruimd of weggegooid? Of was het verzamelen van kaarten in het begin nog geen gewoonte? We kunnen er alleen maar naar raden.

Een grote stimulans voor de prentbriefkaart was de wereldtentoonstelling, die in 1889 in Parijs werd gehouden, en waarvoor de befaamde Eiffeltoren is gebouwd. Men kon de door Libonis gelithografeerde kaarten van dit bouwwerk kopen en die op de top van de toren laten afstempelen. Het bestijgen was een hele prestatie wegens het ontbreken van een lift! Welke de invloed van deze prentbriefkaart ook is geweest, 1889 betekent een doorbraak vergeleken bij de voorafgaande jaren.

Sommigen beschouwen de Eiffeltorenkaart als de eerste 'echte' ansicht. Ik zou het er liever op houden, dat het de eerste echte franse prentbriefkaart is geweest.

Ook in Italië verschijnt in deze tijd de ansicht. Merkwaardigerwijs is daar de illustratie op de adreskant afgebeeld en de kaarten zijn wat smaller (omstreeks 8 x 14 cm).

De ontwikkeling in Nederland

Volgens de postwet van 1850 waren de binnenlandse vervoerskosten van de brief niet alleen afhankelijk van het gewicht maar ook van drie afstanden. Dit betekende een vereenvoudiging, maar wij bleven toch achter bij de britse Penny Post!

Het porto kon worden voldaan door de afzender, maar ook voor rekening worden gelaten van de geadresseerde, die echter wel gerechtigd was de brief te weigeren.

De postzegel werd in 1852 ingevoerd, maar toch treft men in de jaren daarna nog dikwijls brieven aan, die zijn afgestempeld zonder postzegel.

De wet van 1870 opende de mogelijkheid van 'formulieren voor opene schriftelijke mededelingen bestemd'. Die formulieren heetten briefkaarten. Het porto bedroeg 2 1/2 cent, de helft van de kosten van een brief. De voorkant was voorzien van een ingedrukte postzegel en een aanwijzing voor de adressering; de achterzijde was geheel bestemd voor mededelingen.

Interessant is artikel 2 van het Besluit, waarbij de briefkaart werd ingevoerd: het drukken van een en ander op de kaarten al dan niet met schriftelijke bijvoegingen is mede toegelaten.

Zo ontstonden ook in Nederland commerciële kaarten met drukwerk en afbeeldingen.

Er is echter reden aan te nemen, dat de toeristische prentbriefkaart zich in die tijd bij ons niet heeft ontwikkeld, ook vanwege de beperking, dat het uitgeven van briefkaarten aan particulieren niet was toegestaan. Die mogelijkheid is pas geopend in de postwet van 1891, in werking getreden op 1 april 1892. Een Koninklijk Besluit regelde de briefkaart afzonderlijk en de situatie werd zó, dat deze ook door particulieren mocht worden vervaardigd, mits zij met de officiële kaarten overeenstemde in de gedrukte opschriften, de afmeting en de stevigheid van het papier.

Het is hoogst merkwaardig, dat noch in de memorie van toelichting noch in de kamerverslagen met één enkel woord wordt gerept van de prentbriefkaart, terwijl de nieuwe wet toch duidelijk grote invloed moest hebben op de ontwikkeling van de nederlandse prentbriefkaart. Dit is erg jammer, want daardoor zijn kostbare inlichtingen voor het nageslacht verloren gegaan.

Hoe het ook zij, ik meen 1892 te kunnen aanhouden als het geboortejaar van de nederlandse (toeristische) prentbriefkaart.

Engeland

Hier verscheen de prentbriefkaart wel uitzonderlijk laat op het toneel wegens de vergaande beperkingen, die de overheid daaraan in de weg legde. Vóór 1894 konden helemaal geen ansichten uit Engeland worden verstuurd. Wel ontvingen de Britten uiteraard prentbriefkaarten uit het buitenland, want Engeland was aangesloten bij de wereldpostorganisatie. Een engelsman kon natuurlijk wel een geïllustreerde kaart verzenden, maar dan bijvoorbeeld in een envelop en dat was altijd al mogelijk.

Er bestaan enkele uitzonderingen, maar die bevestigen alleen de regel. Vóór 1894 werden in speciale gevallen officiële prentbriefkaarten van normaal formaat uitgegeven, bijvoorbeeld de Helgoland-kaarten, waarvan ook een gekleurde versie bestaat, de Postal Jubilee-kaart van 1890 met een afbeelding van Sir Rowland Hill en de ansicht van de londense marinetentoonstelling-1891 met een plaatje van de Eddystone-vuurtoren.

In 1894 werd de particulier-uitgegeven briefkaart toegestaan, maar dan in het voor de ansicht niet geschikte formaat van de officiële briefkaart (12 x 7,5 cm.), terwijl er in Engeland veel zogenaamde 'court-size-kaarten' in omloop waren, die bestemd waren in enveloppen te worden verstuurd en nu tot ansichten werden getransformeerd. Ook die lieten de posterijen toe, maar de productie van deze kaarten werd geremd door het afwijkende formaat. In mijn collectie heb ik een court-size-kaart, gepost in 1898 en gefabriceerd in Duitsland...

Eerst in 1899 werd in Engeland de normale briefkaart toegelaten, dus van het formaat van ongeveer 14 x 9 cm. Zo laat als de Engelsen waren met de invoering van de normale ansicht, zo vroeg waren zij met de opheffing van de ongedeelde adreskant. Als eerste van alle lan-

den, in 1902, lieten zij toe dat er mededelingen werden gedaan op de adreskant. Ook hier waren zij dus hun afwijkende tradities getrouw.

Amerika

In de Verenigde Staten konden de officiële briefkaarten worden voorzien van drukwerk en afbeeldingen. Dit blijkt uit een in mijn bezit zijnde kaart, gedateerd 26 april 1880, die ik al eerder vermeldde.

Echte toeristische prentbriefkaarten zullen niet in omloop zijn geweest, misschien ook door het kleine formaat der briefkaarten. Deze mening wordt gesteund door het feit, dat algemeen de ansichten uitgegeven tijdens de World's Columbian Exposition te Chicago, 1893, als de oudste amerikaanse worden beschouwd. Er zijn toen verscheidene soorten prentbriefkaarten in omloop gebracht, officieel en particulier, gekleurd en ongekleurd; de meeste geven de verschillende gebouwen op de tentoonstelling weer. Ze konden worden verzonden tegen het normale briefkaarttarief.

Maar de verdere ontwikkeling liep niet vlot van stapel. Er waren wel particulieren, die briefkaarten opkochten en van afbeeldingen voorzagen, maar voor de verzending moest dubbel tarief worden betaald. Immers, elke geschreven boodschap kostte 2 cent, terwijl briefkaarten met 1 cent konden worden gefrankeerd. Kaarten van vóór 1898, de zogenaamde Souvenir Cards, zijn dan ook schaars. Aan bepaalde steden, zoals Chicago, Philadelphia, en dergelijke werd een aantal genummerde exemplaren gewijd, met meer dan één plaatje op elke kaart.

Eerst in 1898 bepaalde de wet, dat de ansichten tegen hetzelfde tarief mochten worden verzonden als de briefkaarten. Dan komen de zogenaamde ansichten met het opschrift 'Private Mailing Card authorised by Act of Congress may 19 1898', waarna ook in de Verenigde Staten de prentbriefkaart zich normaal kan ontwikkelen.

Het herkennen van de oudste prentbriefkaarten

Dat is natuurlijk het moeilijkst bij de onbeschreven exemplaren. Om daar de tijd van vast te stellen is het nodig dat er een jaartal op staat of dat de kaart is uitgegeven naar aanleiding van een bekende gebeurtenis, zoals een jubileum, een wereldtentoonstelling of een vorstenhuwelijk. Ook is datering mogelijk als er naast de onbeschreven kaart een identiek exemplaar bestaat, dat wel is beschreven en gedateerd.

Overigens is elke beschreven kaart ouder dan de datum aanduidt. Daar heeft men echter niets aan, want er is geen bewijs. Toch kan het wel eens verscheidene jaren schelen. Er zijn enkele zeldzame gevallen mogelijk van identieke kaarten, die in verschillende jaren zijn afgestempeld. Normaliter moet men dus het jaar van de datering aanhouden.

De datum van de ansicht kan blijken uit het stempel of uit de brieftekst zelve. Maar het is mogelijk om nog veel vlugger te zien uit welke tijd de kaart stamt. Een ongedeelde adreskant plaatst de kaart al dadelijk naar 1905 of eerder. 'Gruss-kaarten', d.w.z. kaarten met twee of meer plaatjes, zijn doorgaans van omstreeks 1900, maar soms aanmerkelijk ouder. Ook de postzegel kan een aanwijzing zijn, bijvoorbeeld in Nederland zijn alle kaarten, voorzien van de bekende groene 2 1/2 cent of rode 1 cent en daterend uit het begin van deze eeuw, van 1900 of later. De vroegere kaarten hebben zegels van een andere kleur, en een ander dessin.

Hetzelfde geldt voor de duitse kaarten met rijkszegels van 5 en 10 Pfennig. Ook hier een andere postzegel met ingang van 1900.

Tenslotte: het papier van de oudste ansichten is soepeler dan die van de latere. Hoe nieuwer de kaart, des te stugger is zij doorgaans, met een neiging tot kromtrekken. Men kan met gesloten ogen het verschil voelen...

dr H. Emmer